

HADIROKANTAK A BÁNÁT–BÁCSKA–BARANYA TERÜLETÉN

DOMONKOS ÁDÁM

ABSTRACT

The focus of my work was on the social situation of disabled soldiers, war-widows and war orphans in the administrative area Banat–Bačka–Baranja (B.B.B.), established after the First World War. The study – based on relevant archival research and press history analysis – provides new additions to the cumbersome design of the welfare benefit system, incorporating local aspects.

It also illustrates the reasons which explain the inexperience of the local administration and sheds light on the obstacles encountered in providing equitable care for disabled soldiers, war-widows and war orphans.

„Csak egy pár szót [...] azoknak a társadalom s a világtól elfelejtett szerencsétlenek részére, kik a világháború tehetetlen roncsai lettek.”¹

BEVEZETÉS

Az első világháború rendkívül súlyos következményekkel járt és mélyreható változásokat hozott abban a régióban, amelyet 1918. november 25-én az újvidéki Nagy Nemzetgyűlés elszakított Magyarországtól, és hozzácsatolt Szerbiához. Ezt a területet a továbbiakban az egyszerűség kedvéért Bánát–Bácska–Baranya (B.B.B.) régióknak nevezem, amit az indokol, hogy sem a Délvidék, sem a mai értelemben vett

Vajdaság elnevezés nem fedí le teljes pontossággal az adott térséget.² A fokozatosan kiépülő adminisztrációt a B.B.B. ügyosztályok bonyolították le, így a tanulmányom során erre a megnevezésre hivatkozom, annak ellenére is, hogy az ügyvezetés gyakorlata gyakran zavarosnak³ bizonyult. Ez utóbbiról a levéltári kutatómunka során is meggyőződhettem.

Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy a hadirokkantak és adott esetben a háborús özvegyek és árvák háborút követő, 1920-as évekbeli történetét ábrázoljam a régióban levéltári és sajtótörténeti alap kutatások, illetve a releváns szakirodalom alapján. Vizsgálat tárgyává teszem a hadirokkantak kategorizálásáról, ellátásáról, segélyezéséről, támogatásáról szóló dokumentumokat (kérvények, jelentések, rendeletek, eljárási útmutató), amelyekből következtetések vonhatók le az adott társadalmi csoport életkörülményeiről, törekvéseiről, alapvető sajátosságairól. Ehhez kapcsolódóan az Újvidéki Levéltár 94-es fondja nyújtott kiindulási pontot. A különböző korabeli lapok (*Bácsmezei Napló*, majd *Napló*, *Kanizsai Újság*, *Hivatalos Lap*, *Tiszavidék*, *Sentai Friss Ujság*) pedig jobbra érzékeltetik, hogy helyi szinten milyen jelentősebb események történtek a rokkantak vagy akár a háborús özvegyek és árvák életében, amelyek illeszkednek a korabeli általános trendbe. Mindezen kutatások hozzásegítik az olvasót, hogy nagyobb rálátást nyerjen arra, hogy a háború utáni délszláv állam hogyan gondoskodott a rokkant emberekről, illetve azok családtagjairól, sikerült-e az épp csak kiépülő jóléti államnak megbirkóznia ezzel a feladattal.

A HADIROKKANTAK HELYZETE A DÉLSZLÁV ÁLLAMBAN

A délszláv államot és azon belül is különösen Szerbiát számottevő háborús pusztítások érték. A károk a Szerb Királyság területén viszonylag nagyobb mértékűek voltak, mint a korábban az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó, ekkorra már az új államkeretek közé került régiókban, így a B.B.B területén. Példát szolgáltatott erre állatállományának 70%-ának pusztulása, az okkupáció idején történő rekvirálások és a megszállók kivonulását jellemző pusztítások; az a tény, hogy a háborúban részt vevő államok közül Szerbia könnyelhet el lakosságárányosan a legnagyobb emberveszteséget (28%), továbbá a termelés és az adók kiesése, a szociális szolgáltatások és a kölcsöntörlesztés összegei is ebbe a sorba illeszkednek. Végül a délszláv delegáció a párizsi békekonferencián mintegy 2500 millió aranyfrank követeléssel lépett elő, ami az újjáépítéshez kellett.⁴ A helyzetet csak súlyosbította, hogy az egészségügyi krízishelyzet az 1919-es évben a tetőfokára hágott, az egészségügy tulajdonképpen az összeomlás szélére sodródott, és az állam már 1918/1919-ben szembekerült az egzisztenciálisan kiszolgáltatott társadalmi rétegek égető problémáival is – a jugoszláv társadalom legnagyobb része leírhatatlan szegénységben élt –, köztük a hadirokkantak kérdésével is.

A világégést követően létrejövő Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban olyan területek kerültek egy államkeretbe, amelyek nemcsak jogilag és szocioökonómiai tekintetben,⁵ de még a kulturális sajátosságokat illetően is eltértek egymástól.⁶ Az állam hivatalnokai, tisztségviselői számára a legnehezebb feladatnak minden bizonnyal az bizonyult, hogy egybehangolják az eltérő jogi és közigazgatási struktúrákat, egységsítsék a különféle adó-, vám- és egyéb rendszereket. Például, a B.B.B. és a Muraköz területén a magyar jog élt tovább, és ez volt az elsődleges forrása a magánjognak, bizonyos magyar törvények esetében azonban korrekciót alkalmaztak.⁷

A következőkben csupán a hadirokkantak helyzetét elemzem, először röviden – áttekintő jelleggel – országos szinten, majd pedig kimondottan a B.B.B. területén, konkrét helyi eseményeket beemelve. Miként erre John Paul Newman vizsgálatai alapján rámutatott, a délszláv veteránok élesen megosztottak voltak az alapján, hogy a háborúban az Osztrák–Magyar Monarchia vagy Szerbia oldalán fogtak-e fegyvert. A két csoport közt azonban létezett az ún. „senki földje”, ahová a legtöbb hadirokkant és önkéntes (dobrovoljác) tartozott.⁸ Bár a jóléti juttatások iránti igényeik összezárták őket, mégis az a tapasztalat, hogy sorstársaik az ellenséges hadseregben szolgáltak, szakadékokat ásott közöttük. Hovatovább a hivatalos irányvonallá tett, a „felszabadulás és egyesítés” megvalósítását ünneplő győzelmi kultusz is hasonló folyamatokat indukált, hiszen az osztrák–magyar oldalon részt vett, ekkorra már rokkant veteránok – ennek értelmében – nem a kívánt cél eléréséért küzdöttek.⁹ Ennélfogva a B.B.B. térség hadirokkantjai magukon viselték a Habsburg-stigmát¹⁰ (és egyébként is, amikor az állam bizalmi embereket keresett, akkor a „prekóiakra”¹¹ csak igen ritkán esett a választás), amit csak tetézett, hogy a nemzetiségek – akiknek ebben a régióban magas volt az arányuk¹² – kimaradtak a rokkanttámogatásokból.

Eleinte az a felfogás uralkodott – és ez az 1920-as években végig jellemző maradt –, hogy a hadirokkantakat vissza kell integrálni a társadalomba, hogy azok az állami munkaerő részét képezhessék.¹³ Ez azt jelentette tehát, hogy az állam céljai közt szerepelt az is, hogy a hadirokkantak számára megteremtsek a megfelelő, számukra alkalmas munkalehetőségeket. Csakhogy – a korabeli sajtó helyzetjelentései alapján – a sok tekintetben paradigmavesztést mutató, háborút követő korszak „nemzedéke még verklit se adott a vakok kezébe s még tisztességes munkával se látta el a háború bénáit.”¹⁴

Az újonnan alakult Szociálpolitikai Minisztérium 1920-ban javasolta, hogy országszerte vizsgálják ki a hadirokkantakat, és állapítsák meg az egyéni szükségleteiket. Továbbá azt is előírányozta, hogy a végtag nélkül tengődő veteránok megkapják a szükséges kelléket egy éven vagy maximum 18 hónapon belül, illetve határozott egy a társadalmi statisztikáért felelős ügyosztály létrehozásáról, tudniillik ekkor még nem rendelkezett az intézmény pontos adatokkal a létszámuk és rokkantságuk mibenléte felől.¹⁵

Mivel a még érvényben lévő osztrák–magyar jogszabályok kevesebb jóléti támogatást írtak elő a hadirokkantaknak, mint a szerb jogszabályok a szerb hadirokkantaknak, így ez is a két tábor között húzódozó árkokat mélyítette tovább.¹⁶ A „rokkantügyi bizottságok” által összeírt adatok alapján a húszas évek legelején mintegy 72 830 hadirokkant élt a délszláv államban, ebből 48 434 főt minősítettek súlyosan rokkantnak.¹⁷ Más számítások alapján azonban magasabb létszámú csoportról van szó, eszerint közvetlen a háború után 114 ezer hadirokkant és körülbelül 150 ezer súlyosan sérült civil lehetett az országban.¹⁸ Túlnyomó többségük az első világháborúban szenvedte el sérülését. Továbbá 180 ezer hadiözvegyet regisztráltak. Azok a hadiárva, akiknek mindkét szülőjük odaveszett, 20 ezer főt számláltak, azok a gyerekek pedig, akik az apjukat elveszítették a háborúban, több mint 160 ezren voltak – ez utóbbiak esetében az anyák követelték a jóléti juttatást.¹⁹

Különleges – ahogyan ezt Marie-Janine Calic idevágó monográfiájában tett vizsgálatai is ábrázolják –, hogy Jugoszláviában a jóléti állam nem volt sem az iparosodás közvetlen következménye, sem a munkásmozgalom által kiharcolt eredmény, hanem nemzetközi egyeztetések nyomán alakult ki. A Szociálpolitikai Minisztérium 1921 augusztusában a vonatkozó magyar–horvát törvény mintájára alkotta meg a munkások betegség- és balesetbiztosításáról szóló rendelkezéseket. Ezek és hasonló német biztosítási törvények életbe léptetésével 1922. július 1-jén született meg a jóléti állam Jugoszláviában, amelynek nagy hiányosságai közé tartozott, hogy kizárta a mezőgazdasági lakosságot a juttatásokból, a társadalombiztosítással rendelkezőknek szükséghelyzetben csupán szerény egészségügyi és pénzügyi támogatást nyújtott, illetve megvalósítása rendkívül hosszú ideig, egészen 1937-ig elhúzódott.²⁰

A KÖZIGAZGATÁS TAPASZTALATLANSÁGA ÉS FELKÉSZÜLETLENSÉGE

„Vajdaságban a rokkantak és az özvegyek a szerény járandóságokat hiába várják évek óta.”²¹

A háborút követő időszak első, rokkantakat érintő fejleményei természetesen az anyagi lehetőségek és megoldások kérdésköréhez kapcsolódtak. Szabadkán 1919 elején arról értesültek az olvasók a helyi sajtóból, hogy a rokkantegylet tagsági járulékát megduplázták, amire azért volt szükség, mert a háború kezdete óta „a rokkantsági járulékra jogosan igényt tartók száma annyira felszaporodott, hogy az egyesület a régi tagsági díjak mellett ezeknek a fizetésére képtelen lett volna.” Ezzel párhuzamosan azonban a rokkantsági járulékot viszonylag magasra, 70%-ról 90,2%-ra emelte fel. A tagok túlnyomó többsége elfogadta a járulékok megemelését, alig tiltakoztak ellene.²²

A társadalombiztosítási rendszer visszásságai közé sorolandó az az ezreket hátrányosan érintő jelenség, hogy azok, akik nem a többségi nemzethez tartoznak,

nem számítottak hadirokkantsegélyre jogosultnak. Annál is inkább, hiszen még évekkel a viláégés után (1923) is egy pénzügyi ellenörzés során azt a kivetnivalót, mondhatni adminisztrációs hibát hagyták meg az illetékesek, hogy állandóan vesznek fel olyanokat a névjegyzékbe, akik idegen nemzetiségűek.²³ Ebbe illeszkedik az az eset is, amikor 1921 nyarán arról értesültek a szabadkaiak, hogy csak a szlávok kapnak abból a segélyből, amelyet a Szociálpolitikai Minisztérium – az 1919–1920-as költségvetés alapján – a 100 milliós összegből városuknak kiutalt (mintegy 1 643 800 dinárt). Ezt a keretet a város hadirokkantjai, özvegyei és árvái kapták kézhez. Az egyéb nemzetiségű sorstársaik anyagi támogatásáról a városi tanács gondoskodott, mert a minisztérium nem hozott döntést az ügyükben.²⁴ Ilyen és ehhez hasonló méltánytalanságokat felismerve a Magyar Párt 1922 őszén megfogalmazott programjában rögzítette, hogy „kívánjuk a rokkant ügynek nemzetiségi különbségre való tekintet nélkül méltányos és megfelelő rendezését”²⁵, ez azonban nem tudott érdemben változtatni helyzetükön.

Panaszos hangokat – a rokkantak háborút követő elégtelen megsegítésével kapcsolatban – már a húszas évek legelején hallani. Legalábbis a *Bácsmegeyi Napló* újságírója abbéli kiábrándultságának adott hangot, hogy a „a kötelesség érzése még annyira infantil, s a gondoskodás még annyira kezdetleges, hogy a rokkantak bécsi gyűlésének három évvel a háború befejezése után még azt kell követelni, hogy a segélyezésben ne tegyenek különbséget a rokkantak nemzetisége és vallása szerint.”²⁶ Ezek a benyomások annál is inkább elkeserítőbbnek bizonyulhattak, hiszen a délszláv állam területén nagy számban éltek nemzeti kisebbségek, illetve az ország lakossága a vallás tekintetében is heterogénnek számított.

Még az 1921-es év végén érkező, egyébként akadozó segélykifizetések is csak a szláv nemzetiségűeket illették meg, sőt arról értesülhetett a B.B.B. lakossága, hogy mindez így marad az optációs év lejártáig.²⁷ Ennek háttérében az állt, amiről a helyi ellenörzések során a hivatalos szervek is meggyőződhetnek, nevezetesen: a Pénzügyi Igazgatóság (Oblasna Financijska Direkcija), miután ellenörizte a rokkantak anyagi támogatását, 1923 telén tett jelentésében többszöri rendszertelenségekről és szabályszegésekről számolt be. Ezek a tapasztalt visszasságok anyagi károkat okoztak az államkasszának és a – régió hadirokkantjai, -özvegyei és -árvái ügyeivel foglalkozó – B.B.B. Rokkant Ügyosztálynak (Invalidski Odsek za B.B.B.) egyaránt. Különbéféle adminisztrációs hibákat fedezték fel, például a kifizető jegyzéken nem jelölték meg az aláíró személyét (aki akár több személy helyett is aláírt), illetve a kifizetés nem a kirendelt két tanú jelenlétében történt. Továbbá a jegyzékeken nem voltak feltüntetve, hogy azok meddig érvényesek, és hogy milyen pénznemben történik a kifizetés. Az is gyakran előfordult, hogy a jegyzékeket nem hitelesítették az ügyosztály részéről, vagy ha hitelesítették is, pontatlanul foglalták össze és adták át a jegypénztárnak. Komoly anyagi károkat okoztak bizonyos esetben azok a szervek,

amelyek a járandóságok kifizetését végezték, ugyanis kitörölték az összeget, mást írtak be helyette, és úgy adták át a Rokkant Ügyosztály számára, amelyet az megerősített. Ilyen és ehhez hasonló akadályok alapján valószínűsíthető volt, hogy emiatt a rákövetkező jelentős összeg bizonyos hányada, ami a szegény rokkantakat illette volna meg, a községi tisztek zsebébe fog landolni. De olyan panaszok is érkeztek az ügyosztályhoz, hogy bár aláírták a jegyzéket, az összeget nem kapták meg a községtől. A jelentésben beszámoltak néhány olyan esetről is, amikor a közjegyzők csaltak, visszaélést követtek el, tudniillik kivették az összeget a Pénzügyi Igazgatóságtól, és kifizetéseket végeztek a rokkantügyosztálynak. A helyi ellenőrzés főnökének megállapítása szerint *„bűnnek mutatkozik a szegény hadirokkantakkal szemben, ha engedélyeznék, hogy a rokkantak kifizetése a továbbiakban is ilyen módon folyjék.”*²⁸ Meglátása szerint a Pénzügyi Igazgatóságnak át kellett volna adni a rokkantak adatait, hogy kifizessék a rokkantsegélyeket. Ennek megfelelően arra kérte az Igazgatóságot, hogy amennyiben egyetért, állapodjon meg a Szociálpolitikai Minisztériummal (Ministarstvo za Socijalnu Politiku) és a Rokkant Ügyosztállyal, hogy rendezni fogják ezt a kérdést.²⁹

Már a fenti elemzésből is világosan kitűnik, hogy minden kétséget kizáróan a munkára képtelen hadirokkantak helyzete bizonyult a legsúlyosabbnak, ők ugyanis már addig is *„a legnagyobb nélkülözéseknek voltak kitéve és helyzetük napról-napra kétségbeesettebbé válik.”*³⁰ Továbbá egy korabeli cikkíró lesújtó megállapítása szerint – amelyet a levéltári források is alátámasztanak – *„a róluk való gondoskodás mindinkább égetően sürgős társadalmi problémává nővi ki magát.”*³¹

A B.B.B. Rokkant Ügyosztály egy kis zúgolódást követően kénytelen volt elismerni, hogy *„az ügyosztály egyébként elég alkalommal győződhetett meg példátlan lelkiismeretlenségről és több községi szerv hanyagságáról rendeltetésük elvégzését illetően.”*³² Hogy kiküszöböljék az eljárás során felmerülő fennakadásokat és esetlegességeket, az ügyosztály két alternatívát vázolt fel. Úgy vélekedett, hogy a segélykifizetéseket továbbra is a községek vagy egyenesen a helyi rokkantegyletek kapják meg – hozzátéve természetesen, hogy törekedni fognak a legnagyobb szigorra. Az utóbbi kapcsán mindenesetre nehezítő körülményként könyvelték el, *„hogy nincs minden helységben szilárd/megbízható rokkantszerv, és hogy azok nem nyújtanak – ami ennél is fontosabb – anyagi garanciát az összegért.”*³³ Az ügyosztály egyszerre több akadállyal találta szemben magát munkája során, például, nem hogy nem állt rendelkezésre megfelelő számú, helyszínrre kiküldhető alkalmazott, hanem még a meglévő személyzet³⁴ száma is csökkent, oly mértékben, hogy lassan már csak a legnélkülözhetetlenebb munkát tudták elvégezni. A szerv roppant jelentőségű beismeréseket tett, amikor megállapította, hogy a rokkantak kifizetése tekintetében teljes káosz uralkodik az ügyosztály eljárásában, illetve, hogy a *„Vajdaságban a rokkantak és az özvegyek a szerény járandóságokat hiába várják évek óta.”*³⁵ Ennek

megfelelően pedig a rokkantak részéről egyre fokozódott a türelmetlenség és az idegesség. Hatványozottan így lehetett ez a nem szláv hadirokkantak és hozzátartozóik körében. Őket továbbra sem vették fel a jegyzékbe, s ez a kérdés csak úgy oldódhatott volna meg, amennyiben a hivatalos szervek egyeztettek volna működésüket az állam álláspontjával. Az eljárás egyébként a kezdetektől fogva úgy zajlott, hogy a névjegyzékbe fel kellett venni mindenkit nemzeti hovatartozás nélkül, ugyanis nem lehetett elbírálni, ki a szláv, és ki nem. A községekre hárult a felelősség, hogy ennek a meghatározott csoportnak ne fizesse ki a támogatásokat. Ekkor a régióban egyébként mintegy 24 Pénzügyi Igazgatóság és kb. 340 község tartozott az ügyosztályhoz. Úgy próbálták végül is gördülékenyebbé, átláthatóbbá, hatékonyabbá tenni a járandóságok folyósítását, hogy átszervezték a munkafolyamatot, ezzel együtt pedig egységes, világos, részletes utasítást küldtek a városi előjárásokhoz a kifizetési eljárások mikéntje kapcsán.³⁶

Ennek megfelelően az évtized első felében, 1923-ban – a fent említett visszások miatt – egységesítették az eljárási folyamatot. Ekkor rögzítették, hogy ezt a két évvel korábbi törvény³⁷ alapján fogják végezni. Ettől kezdve a rokkantságot, özvegyiséget vagy árvaságot könyvecskékkel, illetve az ellenőrző füzetekkel lehetett igazolni, amelyekben biztosították nyomon követhetőségüket, így minden esetleges változást megfigyelhettek a szervek. Az útmutató úgy rendelkezett, hogy a kifizetéseket a járási pénzügyi igazgatóságok végezzék, hiszen ennek folytán gördülékenyebbé válhatott a procedúra. A rokkantak, az özvegyek és az árvák gyámjai személyesen vehették át a segélyeket, akiknek félévenként szigorú ellenőrzésen kellett megjelenüniük, ekkor újra felmérték személyes, lakhatási és gazdasági helyzetüket. Szintén a rendezettség magasabb fokát igyekeztek elérni azáltal, hogy összeírták, kiderítették az elesett katonák számát és azokat is, akik addig nem a B.B.B. területén éltek, hanem csupán oda költöztek.³⁸

A fentiek ellenére még évek múltán is sok kivetnivalót találtak a hivatalnokok munkáját illetően. Előfordult például, hogy a dokumentumokra olvashatatlanul írták rá a számokat, és aláírásuk is kivehetetlen volt, hovatovább pontatlanul számították ki az adóösszeget. Jelenteniük kellett a családi adatokat, emellett azt is össze kellett írniuk, hogy kinek van 16 évesnél idősebb gyermeke, és hogy ő részesül-e ösztöndíjban.³⁹ Az előforduló hanyagságot pedig mi sem bizonyítja jobban, mint az, amikor a B.B.B. Rokkant Ügyosztály főnökének egy utasításban külön ki kellett térnie arra, hogy *„senkinek sincs joga, hogy később érkezzon vagy korábban menjen el a hivatalból, ahol szolgálatot teljesít.”*⁴⁰

Ha a szerb hadsereg 1876–78-as törökök elleni, az 1885-ös bolgárok elleni harcaira vagy az 1912–13-as Balkán-háborúkra gondolunk, úgy világossá válik, hogy az emberi roncsok, hadirokkantak képe egyáltalán nem számított szokatlannak körükben. Ezzel szemben az újonnan megszerzett, egykori osztrák–magyar területeken

igenis új jelenséggé tűnt fel ezek alakja.⁴¹ Legalábbis Észak-Bácskában minden bizonnyal több időbe telt megszokni ezeknek a „*vérzivatarra emlékeztető rettentő roncsoknak*” a „*szívbemarkoló látványát*”.⁴² A következő, minden valószínűség szerint nem egyedi eset az adminisztráció zavarosságával, túlburjánzásával és a – gyakran elégtelen – segélykifizetések akadozásával is összefüggött. Egy korábban díjnokként dolgozó és egy szakmával is bíró hadirokkant próbálta a szabadkai városházán elintézni – alsó végtagjai nem lévén – bakancsokat két kezére húzva, irodáról irodára „járva”, hogy koldulási engedélyt szerezzen. (Erre a dokumentumra egyébként azért volt szükség, mert a korszakban igen megszorodott a gyanús koldusok száma, akiknek sok jóindulatú járókelőt sikerült megtéveszteniük, és így gyakran szép sumrát tudtak gátlástalanságuk révén összegyűjteni.) Hónapokig tartó, eszméletlen állapotából való felébredése után az illető „*ez volt, ami most: egy emberi roncs, aki már soha többé nem tud dolgozni, a két munkás keze most arra kell, hogy járjon*.”⁴³ A háború után nyomorgott, annyi támogatást kapott, hogy az éhenhalástól megmenekülhetett, nem szláv nemzetiségüként pedig elesett a rokkantsegélytől. Mindezen körülmények késztették arra, hogy kolduláshoz folyamodjék, és az ehhez szükséges igazolást igényelje. „*Sose gondoltam koldulásra – panasolja könnyezve – de most már nincs más menekvésem. [...] Holnap talán már én is az utcáson fogom nyújtani a kalapomat a járókelők felé... Nem fog könnyen menni...*”⁴⁴ A fejleményeket nem fedik fel az általam átnézett források, de az megállapítható, hogy bizonyos munkaképtelen hadirokkantak koldulásra kényszerültek, és az is biztosra vehető, hogy voltak közülük, akik nehezen dolgozták fel az önállóság ilyetén elvesztését.

A fenti esethez képest sokkalta könnyebben érvényesíthették érdekeiket azok a hadirokkantak, akik egyesületekbe tömörültek. Az ilyen, helyi szinten létező rokkantegyletek egy-egy gyűlés alkalmával beszámoltak a vezetőség munkájáról, valamint felszólalások hangozhattak el és indítványokat lehetett benyújtani, adott esetben pedig új vezetőséget választottak.⁴⁵ Az üléseken részt vehettek a hadirokkantak, -özvegyek és az -árvák gondozói is.⁴⁶ A rokkantegylet tagjai fényképes igazolvánnyal rendelkeztek.⁴⁷ Vajdaság-szerte a húszas évek elejétől mintegy 41 nyugdíjintézeti fiók működött, ekkor felmerült ezeknek egy központ köré való tömörítésének ötlete is.⁴⁸

A háború után fél évtizeddel a B.B.B. hadirokkantjai kénytelenek voltak tudomásul venni, hogy a róluk való gondoskodás valóban roppant kiszámíthatatlan módon zajlik, hiszen nem számított ritkaságnak, hogy hónapokig, sőt egyes beszámolók szerint több mint két éven át nem érkeztek meg, kimaradtak bizonyos segélyek az arra jogosultak számára. Erre bőséges példát szolgáltatnak a levéltári források. Az eredményesebb érdekérvényesítés okán egybe tömörülő, országszerte megalakult helyi rokkantegyletek előzékenyen megfogalmazott kérelmei árasztották el a Szociálpolitikai Minisztérium újvidéki, B.B.B.-i ügyosztályát. Többségében a Bánátból érkeztek ilyen segélykérések, például Uzdinból,⁴⁹ Kumanéból,⁵⁰ Čajkováról,⁵¹

Sarčáról,⁵² Čentáról⁵³ vagy éppenséggel Veliki Torakról.⁵⁴ Ez utóbbiak községük hadirokkantjainak és elesett katonái családjai számára kértek ruhát, cipőt és fehérneműt, azért, mert „szegénysorsúak és ebben a nélkülözésben nem lehet élni.”⁵⁵ A Nagybecskerek környéki kumaneiket is hasonló állapotok készítették arra, hogy a szervekhez forduljanak. Ők arról számoltak be, hogy már hónapok óta elmaradoztak a segélyjuttatások, ami azért történhetett, mert elhibázták a jelentkezést. Mindenesetre, hogy legalább az özvegyek és az árvák ne kerüljenek nagyobb bajba, számukra ruhákat kérelmeztek.⁵⁶ Továbbá például a bácskai Đurđevóából és Újvidékről érkező panaszos hangok is eljutottak az illetékesekhez.⁵⁷ Összességében tehát ilyen és ehhez hasonló esetek folytán keresték fel az ügyosztályt a térség legkiszolgáltatottabb lakosai, a társadalom elesettjei.

Ha pillantást vetünk a B.B.B. Rokkant Ügyosztály egy-egy költségvetési tervezére, kitűnik, hogy a néhány ezer vagy tízezer dináros tételek mellett – mint például a személyzet személyes kiadásai, az irodai és anyagi költségek, a tüzelőanyag vagy a kivizsgálások díja – összehasonlíthatatlanul magasabb összegből kellett a rendes rokkantjárandóságokat kigazdálkodni: az évtized közepén (1925 júniusa) ez 25 millió dinárt jelentett. Úgy kalkuláltak, hogy ekkora érték mindenképp kellene fog, annak ellenére is, hogy a csaknem 11 ezer hadirokkant és az elesettek hozzátartozóinak (több mint 18 ezer család) létszámát a szervek akkorra jelentékenyen lecsökkentették. Azért is tartották indokoltnak ezt a horribilis összeget, mert a számítások azt mutatták, hogy e csoportnak egyharmada ugyan véglegesen elveszíti jogosultságát, a megmaradt kétharmad jóval többet fog kapni. Ráadásul a B.B.B. ügyosztályra hárult az a feladat, hogy a szerémségi hadirokkantak és hozzátartozóik segélyeit is fizesse,⁵⁸ ennek megfelelően az évtized végére már a statisztikákban is együtt szerepel a B.B.B. régió (Vajdaság) és a Szerémség, miként ezt a következő táblázatok is szemléltetik.

Terület	Hadirokkantak létszáma
Szerbia	16 221 fő
Montenegró	1 421 fő
Dalmácia	2 888 fő
Bosznia–Hercegovina	6 960 fő
Szlovénia	6 412 fő
Horvát–Szlavónország	14 435 fő
Szerémség és Vajdaság	10 671 fő
Összesen:	59 008 fő

Forrás: *Bácsmegeyi Napló*, 1929. július 30.: Százezer hadiözvegy és ötvenezer rokkant kap segílyt az államtól.

Terület	Hadiözvegyek létszáma
Szerbia	72 399 fő
Montenegró	4 655 fő
Dalmácia	4 299 fő
Bosznia–Hercegovina	6 293 fő
Szlovénia	4 308 fő
Horvát-Szlavónország	14 636 fő
Szerémség és Vajdaság	1 289 fő
Összesen:	107 879 fő

Forrás: *Bácsmegeyi Napló*, 1929. július 30.: Százezer hadiözvegy és ötvenezer rokkant kap segélyt az államtól.

Egy-két hónapra rá bizonyossá vált, hogy az eleve komoly terheltséget elviselni kénytelen, Újvidéken székelő ügyosztály nyakába zúdult egy újabb régió, a Szerémség rokkantjainak, özvegyeinek, árváinak támogatása, ugyanis ott a továbbiakban – megfelelő kapacitás híján – nem valósulhatott volna meg azok méltó segélyezése.⁵⁹ A szerémségi körzetben egyébként hat illetékes járási pénzügyi igazgatóság (Sreska Financijska Uprava) működött, amelyek az újvidéki körzeti igazgatóság alá tartoztak: a rumai, a szávaszentdemeteri, a zimonyi, az újlaki, a vinkovci, valamint a karlócai Pénzügyi Igazgatóságok.⁶⁰ A szervek kibővült hatáskörével párhuzamosan növekedtek a feladatok, és a kellő információk, infrastrukturális feltételek és anyagiak hiányában a kifizetési késedelmek – immár sokadik alkalommal – majdhogynem ellehetetlenítették rendes működésüket. Erről tanúskodnak a vonatkozó levéltári források is, hiszen továbbra is találkozni olyan dokumentumokkal, amelyekben a szervek sürgős segítségért folyamodnak, vagy a fennakadások lehetséges megoldása kapcsán íródtak.⁶¹ Hogy mennyire nem volt egységes a szociális ellátások rendszere, az abban is markánsan megmutatkozott, hogy míg a rokkant tisztek a segélyeket a jegyzékek szerint, addig mások – a még mindig érvényben lévő – ausztriai törvény szerint kapták kézhez, és a nyugdíjkifizetések terén is hasonló rendszertelenséggel lehetett számolni.⁶²

A HADIROKKANTAK JOGAI ÉS LEHETŐSÉGEI

„Miért félnek a rokkanttól, ha munkát kér?”⁶³

Egészen 1925-ig kellett várni az átfogó rokkanttörvényre. Ennek alapján azok is részesültek támogatásban, akik viszonylag kisebb sérüléssel éltek együtt, olyanal, amely nem akadályozta őket számottevően a munkavállalásban. Négy kategóriát határoztak meg: könnyű, súlyos, teljes, nagyon súlyos. Figyelembe vették

a harcosok bárminemű betegségét a juttatás megállapításakor. Segélyjogosultaknak számítottak továbbá még a háború civil áldozatai és a békebeli katonai rokkantak is. Azok is részesülhettek támogatásban, akik nem voltak szegénysorsú hadirokkantak. (Annak megállapítása egyébként, hogy ki a szegénysorsú hadirokkant, az adócenzus alapján történt.) A hadirokkantak fivérei és nővérei is részesülhettek segélyben.⁶⁴

Az évtized derekán, a törvény meghozatalát követően felülvizsgálták a rokkantakat. Ekkor be kellett mutatniuk a jugoszláv állampolgárságot igazoló bizonyítványukat az illetékes szervnél, és saját felekezeti lelkész előtt, két tanú jelenlétében ki kellett jelenteniük, hogy a harcok során sebesültek meg. Ígéretet tett a minisztérium, hogy miután az özvegyek és árvák a rokkantügyi hivatalnak bemutatják anyakönyvi kivonatukat, emelni fogja azok segélydíját.⁶⁵

Az 1925-ös rokkantügyi törvény előkészítése során heves viták bontakoztak ki. Az országgyűlésben olyan keserves tapasztalatokról számoltak be képviselők, hogy a községeket arra kötelezik, hogy rokkantakat alkalmazzanak, noha ez eredendően az állam feladata volna. Továbbá a nemzeti segélyalap összegének emelése mellett a hadiárvák bizonyos esetekben való, ingyenes gyógykezelése is szóba került.⁶⁶ (Észrevételeit a rokkantak országos egyesülete is megfogalmazta, amely memorandummal fordult az illetékes minisztériumhoz.⁶⁷) Mindeközben végig jellemző maradt, és az évek során újra és újra bizonyosságot nyert az államigazgatás egy rákfenéje, nevezetesen az, hogy a mindennapi politikát, ezáltal pedig a hétköznapokat is átitatta a korrupció és a válság állapota.⁶⁸ Pontosan ezek járultak hozzá ahhoz, hogy a lakosság nagy része számára az adott politikai rendszer hitelét veszítette. Ráadásul a segélykifizetések gyakori akadozása is minden bizonnyal ezt a deprimált tapasztalatot erősítette meg.

Mindenesetre a következő év nyarán a zentai özvegyek, rokkantak és árvák jogos sérelmüknek adtak hangot akkor, amikor memorandumban fordultak segítségért a minisztériumhoz. Azért folyamodtak ehhez a megoldáshoz, mert már egy éve elmaradtak a segélydíjak kiutalásai, amelynek következtében „*annyira ínségben vannak, hogy a havi egy dináros rokkantegyesületi tagdíjakat sem képesek fizetni.*”⁶⁹

Ekkorra már sokak számára világossá vált, hogy a kellő gazdasági feltételek hiányában a különféle – akár a rokkant- napokon megszervezett – gyűjtések, karitatív akciók és közadakozások a társadalom rokkantokról való gondoskodásának fontos formáivá váltak. Hiszen, noha az államigazgatás igyekezetének kézzelfogható eredményeként tarthatóak számon a rokkantak számára létesített iskolaépületek, fürdők, szanatóriumok és műhelyek, ez a korszak követelményeit korántsem tudta kielégíteni. Mindazonáltal biztató lehetett a kortársak számára az a hír, hogy a rokkantak országszerte szövetkezetekbe tömörültek, üzemekben, kisebb gyárakban dolgoztak, és különféle ipari termékeket készítettek. Példát szolgáltatott erre

a Zemunban szövetkezetbe tömörülő „Z. P. N. Zadruga Ratnih Invalida”, amelynek tagjai javarészt különféle ipari és kereskedelmi öntvényeket gyártottak: vas-, fém- és fabútorokat, illetve gyerekkocsikat, kályhákat, takaréktűzhelyeket.⁷⁰ Mindközben – a működését már korábban megkezdő – a zágrábi Szent Lélek Szegényházban, illetve a közeli Ciglana barakkban a hadirokkantak olyan mesterségeket sajátíthattak el (egy évig tanulhattak ott ingyenesen), mint a faliszőnyeg-, az asztal-, a tábla- és a közkedvelt kosárkészítés.⁷¹ Voltak olyanok is, akik a szegényház által létesített ortopédián dolgoztak, és megvolt hozzá a tudásuk, hogy saját maguknak elkészítsék hiányzó végtagjaikat, ujjait, karjaikat, lábaikat, talpaikat.⁷² Amikor a sajtó általánosságban a hadirokkantak által előállított cikkek vásárlására buzdította a lakosságot, voltaképp a lehetséges támogatásformák egyikét fogalmazta meg: „Támogassuk tehát a rokkantakat, most már nem anyagilag, hanem erkölcsileg azzal, hogy bevásárlásainknál hozzájuk fordulunk...”⁷³

A tanfolyamok, műhelyek mellett az állam létesített a hadirokkantak számára fürdőket, szanatóriumokat is. A szerbiai és montenegrói sorstársaikon kívül a vajdasági hadirokkantak is jogosultságot nyertek arra, hogy különféle fürdőkben gyógyíttassák összeroncsolódott testüket. Számukra ugyanis nyitva álltak a vrnjačkai, a koviljačkai, a vranjskai, a maturaškai és a ribarskai gyógyfürdők kapui. Míg az első kettőben a Vöröskereszt Szanatóriumi Igazgatósága (Uprave Sanatorijuma Crvenog Krsta) végezte a páciensekről való gondoskodást, addig az utóbbi háromban a minisztérium delegáltjai. E gyógykezelések egyébként minden év nyár elejétől ősz elejéig tartottak (június 15-től szeptember 15-ig), és egy-egy hadirokkant ápolása 2-3 hétig tartott, az orvos rendelkezése alapján. Ez idő alatt a létesítmények vendégei számára ingyen lakhatást, étkezést és gyógykezelést biztosítottak, valamint díj nélkül vehették igénybe a fuvaros szolgálatot az intézményhez legközelebb eső vasútállomástól a kijelölt fürdőig, majd pedig vissza. Kizárólag a jogosultak részesültek ezekben a támogatásformákban, valamint elsőbbséget élveztek a szegénysorsú hadirokkantak. A tüdővészben szenvedő sorstársaikat azonban egyáltalán nem látták vendégül ezekben a fürdőkben, számukra a dél-szerbiai surdulicai szanatóriumot jelölték ki gyógykezelésük helyszínéül.⁷⁴ Továbbá úgy is lehetett segíteni ezen a kiszolgáltatott csoporton, mint ahogy ezt az évtized elején a Palicsi Fürdő tette: a szabadkai rokkant szabók számára egy szobát biztosított, ahol kedvezményes áron végezheték munkájukat.⁷⁵

Eközben nem ment ritkaságszámba, hogy a rokkantnak az újság hasábjain kértek a lakosság adományait.⁷⁶ Karitatív akciókat, jótékony célú rendezvényeket is szerveztek garmadával a korszakban, hogy a befolyó összegből a hétköznapi élet legelemibb szükségleteit fedezni tudják. Ezen a helyzeten az olyan esetleges jelenségek, látszatintézkedések nem tudtak segíteni, mint például a karácsonyi ajándékként a rokkantalapból a hadirokkantak központi bizottságának átutalt 350 ezer

dinár.⁷⁷ Ókanizsán például 1927 őszén a rokkantnap rendezvényén begyűjtött pénz nagy részéből a helyi Hadirokkant Egyesület 30 pár cipőt készíttetett, amelyet a rokkantak és özvegyek iskolás gyerekei közt osztottak szét, de a legszegényebb, „legmunkaképtelenebb” szülők gyerekei továbbra is nélkülöztek az effajta segítséget.⁷⁸ A korabeli sajtó alapján megfigyelhető az a jelenség, hogy egy-egy jótékonyági akció alkalmával több kulturális vagy karitatív egyesület is összefogott, a rokkant-egyesületek pedig többször is lerótták hálájukat a befolyó támogatásokért.⁷⁹

Jótékonykodás ide, önerőből való próbálkozás oda, a hadirokkantak jogos panaszai újra és újra előkerülnek a korabeli újságok hasábjain, lesújtó tapasztalataikat legfőképp az adminisztráció rendszertelensége miatt ért sérelmek nyomán fogalmazták meg. Ókanizsán például csalók férkőztek a helyi rokkantegylet soraiba, olyan testi fogyatékkal élők, akik nem a harctereken sebesültek meg. A visszaélés felderítését követően, a minisztérium éveken keresztül nem folyósította a nyugdíjat, amellyel voltaképp a valódi hadirokkantak méltó életfeltételeinek megteremtését is ellehetetlenítette. Ennek megfelelően magukra voltak utalva, a helyi rokkantegylet (több mint 250 fő⁸⁰) támogatta a segély nélkül tengődőket, több tucat cipőpárt készíttetett a szegénysorsú hadirokkantak és a hadiözvegyek árváinak, hogy „*ezek a 7–11 éves gyerekek ne legyenek kénytelenek lábbeli hiányában az iskolalátogatást beszüntetni*”.⁸¹ Mindez a tél közeledtével igen komoly segítségnek bizonyult.

Évekkel az első vonatkozó törvény beiktatása után Ókanizsán továbbra is lehangoló helyzet uralkodott. Itt is újra meg újra előfordult, csakúgy, mint Zentán, Szabadkán vagy akár a B.B.B. régió egyéb településein, hogy a juttatások – a nyugdíjakat is beleértve – nem érkeztek meg időben, egy évet vagy annál is többet késtek. A hadirokkantak szóvá tették azt is, hogy ha az egyesület nem fizetné azt az írnokot, aki a zentai rokkantügyi bíróságnál dolgozik, valósággal nem lenne, aki az ő ügyeket intézné. Ennél azonban még felháborítóbbnak vélték azt a helyzetet, amellyel a gyárakban, illetve a vállalatoknál dolgozni akaró rokkantak szembesültek nem csak helyi szinten, hanem a legtöbb városban és községben. „*A rokkanttörvény 30. és 32. §-a kimondja, hogy a hadirokkantak minden állami vagy városi alkalmaztatásnak megfelelnek. De a törvénynek ezt a rendelkezését nem hajtják végre, nincs aki respektálja. ... Miért félnek a rokkanttól, ha munkát kér? Megfelelő helyen beosztva, a rokkant is elvégez ugyanannyit, mint az egészséges ember.*”⁸² A fenti és egyéb levéltári források alapján is egyértelműsíthető, hogy a törvény betartása több helyen komoly akadályokba ütközött.

A hadirokkantak több alkalommal is számon kérő hangnemben íródott cikkekben fejezték ki nemtetszésüket, és mindenekelőtt az általános, rendszerszintű problémák mielőbbi orvoslásának igénye sejlik ki írásaikból. Jellemzően két meghatározott területen elszenvedett sérelmek miatt lamentáltak: a juttatások elmaradása okán, illetve – érthető módon – azt is sérelmesnek vélték, ha nem alkalmazták őket

a munkaerőpiacon. Minden valószínűség szerint ezrek osztották a következő felsajduló kívánságot: „Csak egy pár szót az illetékes politikusoktól, csak egy néhány sort az újságíróktól azoknak a társadalom s a világtól elfelejtett szerencsétlenek részére, kik a világháború tehetetlen roncsai lettek.”⁸³

Ez a pár szó megkésve, két év múlva meg is érkezett, ugyanis a módosítások szükségességét felismerve a szociálpolitikai miniszter előterjesztette az új, szigorúbb kritériumokat megfogalmazó rokkanttörvényt, amely az első Jugoszlávia utolsó rokkanttörvénye volt, és amelyet I. Sándor király 1929 nyarán alá is írt. Ennek értelmében támogatásra jogosultnak számítottak a rokkantak, a háborúban elesett harcosok szülei és családtagjai, a háborúban bizonyítottan eltűntek hozzátartozói, valamint az elhunyt hadirokkantak családtagjai. Állami segélyben részesültek továbbá a dobrovoljácok, sőt külföldiek is megkaphatták ezt a juttatást, amennyiben az SZHSZ hadseregében teljesítettek szolgálatot. A törvény többféle támogatástípust sorol fel. Jogosultságot nyertek „vagy életfogytiglani vagy ideiglenes ellátásra a rokkantotthonban, rokkantdíjra, művétagokra, ruházatra, munkaközvetítésre, gyógykezelésre, állami és önkormányzati szolgálatban való elhelyezésre, önálló gazdasági tevékenység esetén segélyre, ingyenes utazásra és temetési költségekre.”⁸⁴ A törvény részletezi még a rokkantság fokozatait, a támogatás mértékét, valamint azt, hogy ki nem jogosult a fent nevezett juttatásokra.⁸⁵

A hadirokkantak járandóságait ezt megelőzően a városi tanácsok fizették, azonban az évtized végén a feladat átkerült a pénzügyigazgatóság hatáskörébe. Ennek megfelelően a városokban a városházán lehetett átvenni a járandóságokat, hiszen ezeket ettől fogva a városi pénztárak eszközölték.⁸⁶

Az 1929-es törvény több markáns változást hozott a jogosultság megállapításában a négy évvel korábbihoz képest. Ez abból az alapfeltevésből indult ki, hogy a juttatásoknak biztosítaniuk kell a rokkantak számára a méltó egzisztenciát. Ebben egy sokkalta szigorúbb kritériumrendszert rögzítettek, így a jogosult hadirokkantak számát jóval kevesebb főben állapították meg: mintegy 48 ezerre csökkent a számuk, miközben az országos Hadirokkantak Egyesülete mindezt félmillióra becsülte.⁸⁷ A törvény immár 9 csoportot különböztetett meg a munkaképtelenség foka szerint. Megemelte nemcsak a hadirokkantak, hanem az özvegyek és hadiárvak segélyét is, kivételt képeztek azonban a gyermektelen hadiözvegyek. Októbertől nem számíthattak további támogatásra a 30%-os sérültség alatti rokkantak és családtagjaik, a hadirokkantak fivérei és nővérei, a háború polgári áldozatai, a békeidőben megrokkant katonák, a nem szegénysorsú (több mint 120 dinár alapadót fizető) rokkantak, a katonaszökevények és mások.⁸⁸ A rokkantsági illetményt el is lehetett azonban veszíteni, amennyiben az illetők „ívásnak vagy kártyázásnak adják magukat, vagy általában erkölcstelen életet élnek.”⁸⁹ A törvényt az év végén módosították, amelyre azért került sor, mert egyes bíróságok az adózással kapcsolatos,

illetve a szegénysorsúakat érintő pontokat helytelenül értelmezték.⁹⁰ Az érintetteknek szeptember végéig be kellett szolgáltatniuk a megfelelő okmányokat.⁹¹ A hadirokkantak és a hadiözvegyek kategorizálása Szabadkán például úgy történt, hogy a városházán kellett jelentkezniük, ahol a hadosztályparancsnokság rokkantbírósága osztályozta őket.⁹²

Az 1930-as évekre – John Paul Newman kutatásai alapján – megállapítható, hogy a rokkantak érdekérvényesítő szervezkedése országszerte alábbhagyott, és melankolikus hangulat uralkodott el soraikban. Hogy mennyire nem volt képes a jugoszláv szociális ellátási rendszer megfelelőképpen gondoskodni e csoportról, azt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a harmincas évek során voltaképp önmagát számolta fel a rokkantegyletek által indított mozgalom, és ebben szerepet játszottak a körükben terjedő alkoholizmus, a tuberkulózis, valamint az öngyilkossági esetek.⁹³

ÖSSZEGZÉS

Munkámban a B.B.B. területén élő első világháborús hadirokkantak, -özvegyek és -árvák szociális helyzetét tekintettem át levéltári és sajtótörténeti források alapján. A vizsgálódások azt bizonyítják, hogy kilátástalan helyzetük rendszerszintű megoldására ugyan születtek vérszegény kísérletek, ám azok több oknál fogva nem bizonyultak elégségesnek.

Először is, a háborús pusztítások okozta károk eleve rendkívül hátrányos anyagi helyzetet eredményeztek, így a pénzszüke éveken keresztül jellemző maradt a régióban. Ettől azonban sokkal meghatározóbb az, amiről az átnézett dokumentumok is árulkodnak, nevezetesen, hogy a kiépülni kezdő jóléti juttatások rendszere épp a bürokráciával kapcsolatos tényezők miatt akadozott. A közigazgatási tisztviselők ugyanis nem rendelkeztek korábban ilyen irányú tapasztalatokkal, nem álltak készen egy efféle feladatra, túlterhelték őket, és motiváltságuk is megkérdőjelezhető volt. Mindez persze meghatározta az ügyintézés minőségét, ennyiben pedig a szociális gondoskodás jellegét.

A sikeresebb érdekérvényesítés céljából egyesületekbe tömörülő hadirokkantak helyzete kevésbé volt elkészerítő, mint magányos társaiké, akik nem ritkán koldulásra kényszerültek. Mivel az állami juttatások, támogatások és segítségnyújtás számottevő esetben elégtelennek bizonyultak – amit a húszas éveket végig jellemző panaszos hangok vagy éppenséggel előzékenyen megfogalmazott kérelmek alátámasztanak –, a rokkantakon segítettő új támogatásformák jelentek meg. Ilyen volt a hétköznapi élethez szükséges eszközök (pl. cipő) saját kezű előállítás, a karitatív akciók szervezése és a közadakozások, vagy az, amikor szövetkezetbe tömörültek, és különféle árukat gyártottak, amit aztán meg lehetett vásárolni. Ezek nagy jelentőségű, valamiféle kilátással biztató fejleményeknek számítottak, ugyanis

a munkaerőpiacon hátrányos megkülönböztetés érte őket, noha ezt a vonatkozó törvények tiltották, sőt az elvi alapvetéssel is szembement, hiszen az a munkaerőpiacra való visszakapcsolódást irányozta elő. Az évtized során több törvény és eljárási útmutatás (1921, 1923, 1925, 1929) is született, ami szabályozta a hadirokkantak, -özvegyek és -árvák helyzetét. Az 1930-as évekre szigorítottak a kritériumrendszeren, emeltek a juttatások összegén, de még így is biztosra vehető, hogy tömegek maradtak megfelelő ellátás híján.

Hátrányosan megkülönböztetett helyzetbe kerültek a nemzeti kisebbségek a szociális ellátás terén is, amelyen a vizsgált korszakban érdemben nem sikerült változtatni. Egy méltányos jóléti rendszer kialakulását hátráltatta továbbá a hadirokkantak táborán belül mély törésvonalak által is meghatározott, illetőleg elkülönülő csoportok preferálása.

Összegezve tehát, a délszláv államban a B.B.B. területén élő hadirokkantokról való szociális gondoskodást meghatározta a bürokrácia ez irányú tapasztalatlansága és felkészületlensége, az állami támogatások elégtelensége (noha a rászorultság elve érvényesült), a meghozott vonatkozó törvényi szabályozások tiszteletben tartásának gyakori hiánya, a rokkantak önerőből való szervezkedése, a jótékonykodás és a meghatározott csoportok hátrányos megkülönböztetése, valamint preferálása.

JEGYZETEK

- 1 *Csak egypár szót...* In: Tiszavidék, 1927. március 13.
- 2 A Délvidék fogalma alatt a magyar történetírás az első világháborút követően a Magyar Királyság Jugoszláviához került területeit érti Horvátország területe nélkül, így Bácskát, Bánátot, a Baranyai-háromszöget és a Muraközt. Bár már ebben az időszakban kezdett kidomborodni és elmélyülni a ma ismert Vajdaság valamennyi meghatározó eleme – például Újvidék központi szerepe, az infrastrukturális koncepciók, vagy a térség aránytalanul nagy anyagi megterhelése –, mégis célszerűbb a Vajdaság kifejezést a második világháborút követő korszakra vonatkozólag használni, amelynek során a térség elnyerte mai formáját, megvalva a Baranyai-háromszögtől és megszerezve a mai Szerémség területét.
- 3 Herceg János: *Visszanéző*. Újvidék, 1979. 291.
- 4 Calic, Marie-Janine: *Sozialgeschichte Serbiens 1815–1941*. München, 1994. 217–218. (a továbbiakban: Calic 1994.)
- 5 Uo. 213.
- 6 Az egyes régiók kulturális sajátosságai kapcsán lásd bővebben: Juhász József: *Felbomlott? Szétverték? Elbukott? – paradigmák, viták, narratívák Jugoszlávia dezintegrációjának historiográfiájában*. Budapest, 2019. 43–54.
- 7 Kecskés Tamás: *A magyar jog továbbélése a Délvidéken a két világháború között*. In: *Híd*, 2021/7–8. 155.
- 8 Newman, J. Paul: *Yugoslavia in the Shadow of War*. Cambridge, 2015. 185. (a továbbiakban: Newman 2015.)
- 9 Uo. 185–186.
- 10 Uo. 195.
- 11 Azok, akik az összeomlott Osztrák–Magyar Monarchia Szerbia által megszerzett területén éltek.

- 12 A teljesség igénye nélkül lásd bővebben: Arday Lajos: *Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában*. Budapest, 2002. 50., Bíró László: *A jugoszláv állam 1918–1939*. Budapest, 2010. 67.
- 13 Newman 2015.186–187.
- 14 *A rokkantak kórusa*. In: Bácsmegeyi Napló, 1921. október 6.
- 15 Newman 2015. 187–188.
- 16 Uo. 188.
- 17 Uo. 188.
- 18 Calic 1994. 216.
- 19 Newman 2015. 189.
- 20 Calic 1994. 229–235.
- 21 Vajdasági Levéltár (a továbbiakban VL.), F. 94. 3333/1923. Br. 953. A B.B.B. Rokkant Ügyosztály jelentése.
- 22 *A rokkantegylet tagsági járulékeinak felemelése*. In: Bácsmegeyi Napló, 1919. január 4.
- 23 VL. F. 94. 3333/1923. Br. 52. A B.B.B. Pénzügyi Igazgatóság havi ellenőrzése.
- 24 *Segély a hadirokkantaknak*. In: Bácsmegeyi Napló, 1921. július 23.
- 25 A Magyar Párt programja: In: Csuka János: *A délvidéki magyarság története 1918–1941*. Budapest, 1995, 66–70., idézi Mák Ferenc: *Veremidő*. Zenta, 2018. 33–38.
- 26 *A rokkantak kórusa*. In: Bácsmegeyi Napló, 1921. október 6.
- 27 Újból megkezdtek a rokkantsegélyek fizetését. In: Bácsmegeyi Napló, 1921. november 6. Az optálás jogával, illetve lehetőségével a kisebbségek rendelkeztek. Ennek értelmében az illető szabadon választhatott állampolgárságot. (Malović, Gojko: *Seoba u maticu. Optiranje srba u Madarskoj 1920–1931. I. Újvidék*, 2010. 17.) Amennyiben az illető nem a szerb–horvát–szlovén állampolgárságot választotta, úgy 1926. július 26-ig el kellett hagynia a délszláv állam területét, későbbi változtatások után azonban 1930. november 1. lett a végleges határidő. (Dévavári Zoltán: *Új partok felé*. Zenta, 2014. 46.)
- 28 VL. F. 94. 3333/1923. Br. 52. A B.B.B. Pénzügyi Igazgatóság havi ellenőrzése.
- 29 Uo.
- 30 Újból megkezdtek a rokkantsegélyek fizetését. In: Bácsmegeyi Napló, 1921. november 6.
- 31 Uo.
- 32 VL. F. 94. 3333/1923. Br. 953. A B.B.B. Rokkant Ügyosztály jelentése.
- 33 Uo.
- 34 A közigazgatási tisztviselők helyzete, túlterheltsége kapcsán lásd bővebben: Szabovlyevits Dusán: *Közállapotok a Bácskában 1919-ben (2. rész)*. In: Bácsország, 2020/1. szám, 2–9.; *Proletár-egzisztenciák*. In: Bácsmegeyi Napló, 1922. június 11. A magyarországi középosztály, így a közigazgatási tisztviselők első világháborús nyomora és radikalizálódása kapcsán lásd bővebben: Hatos Pál: *Az elátkozott köztársaság – Az 1918-as összeomlás és forradalom története*. Budapest, 2018. 63–80.
- 35 VL. F. 94. 3333/1923. Br. 953. A B.B.B. Rokkant Ügyosztály jelentése.
- 36 Uo.
- 37 A Vid-napi alkotmány 31-ik cikkelye rögzíti, hogy a szociális ellátásban beteg, baleset, munkanélküliség és a családellátó kiesése esetén lehet részesülni. (Calic 1994. 230–231.)
- 38 VL. F. 94. 3333/1923. A rokkantsegélyek kifizetéséről szóló eljárás.
- 39 VL. F. 94. 28561/1925. ОДБр. 68456. A B.B.B. Területi Pénzügyi Igazgatóság (Kraljevine Srba Hrvata i Slovenaca Oblasna Finansijska Direkcija za Banat Bačku Baranju i Sremu) jelentése.
- 40 VL. F. 94. 28688/1925. A B.B.B. Rokkant Ügyosztály főnökének utasítása.
- 41 Newman 2015. 186.

- 42 *Amíg egy rokkant eljut odáig.* In: Bácsmezei Napló, 1922. 74. sz. 5.
- 43 Uo.
- 44 Uo.
- 45 *A helyi hadirokkantak egyesülete.* In: Kanizsai Újság, 1928. január 8.
- 46 *St. Kanizsa város rkapitányától.* In: Zvanični List – Hivatalos Lap, Sz. 18/1926.
- 47 *A hadirokkantak Szuboticiai Egyesülete.* In: Bácsmezei Napló, 1925. február 19.
- 48 *A rokkantak közgyűlése.* In: Bácsmezei Napló, 1921. május 24.
- 49 VL. F. 94. 1574/1925. Az Uzdin-i hadirokkantegylet titkárának kérelme.
- 50 VL. F. 94. 3338/1925. A Kumane-i hadirokkantegylet titkárának kérelme.
- 51 VL. F. 94. 3852/1925. A bánáti hadirokkantak kérelme.
- 52 Uo.
- 53 VL. F. 94. 13999/1925. Čentai hadirokkantegylet titkárának kérelme.
- 54 VL. F. 94. 63/1925. A Veliki Torak-i rokkantegylet titkárának kérelme.
- 55 Uo.
- 56 VL. F. 94. 3338/1925. A Kumane-i rokkantegylet titkárának kérelme.
- 57 VL. F. 94. 2257/1925. Hadirokkantak kérelme az újvidéki Végrehajtó Bizottságnak (Izvrški Odbor u Novom Sadu); VL. F. 94. 13745/1925. A Đurđevói rokkantegylet titkárának kérelme.
- 58 VL. F. 94. 13702/1925. A B.B.B. Rokkant Ügyosztály költségvetési javaslata.
- 59 VL. F. 94. 22067/1925. Бр. 9102. A Szociálpolitikai Minisztérium előljárójának rendelete.
- 60 VL. F. 94. 28038/1925. О.Д.Бр.63741. A B.B.B. területi pénzügyi igazgatójának jelentése.
- 61 A Szerémséget érintő adminisztrációs fennakadások kapcsán lásd bővebben: VL. F. 94. 29737/1925. A B.B.B. és Szerémség Rokkant Ügyosztályának kérelme.; VL. F. 94. 30471/1925. Broj 72783 -1925. A zágrábi főispán irata.
- 62 VL. F. 94. 31046/1925. A B.B.B és Szerémség Rokkant Ügyosztályának jelentése.
- 63 *Súlyos rokkant-problémák.* In: Kanizsai Újság, 1928. július 15.
- 64 *Újból igazoltatják a rokkantakat.* In: Bácsmezei Napló, 1929. július 13.
- 65 *Felülvizsgálják a hadirokkantakat.* In: Bácsmezei Napló, 1925. augusztus 13.
- 66 *A szociálpolitikai miniszter módosította a rokkanttörvényjavaslatot.* In: Bácsmezei Napló, 1925. november 8.
- 67 *Rokkantak kongresszusa Cetinjében.* In: Bácsmezei Napló, 1926. június 23.
- 68 Calic, Marie-Janine: *A History of Yugoslavia.* West Lafayette – Indiana, 2019. 127.
- 69 *A hadirokkantak, árvák és özvegyek még az egy dinár havi tagdíjat sem képesek fizetni.* In: Bácsmezei Napló, 1926. június 10.
- 70 *A rokkantkérdés megoldása.* In: Bácsmezei Napló, 1926. július 20.
- 71 Newman 2015. 190.
- 72 Pavičić, Josip: *Memento* (Zagreb: Hrvatska naklada, 1936.), 31–49., idézi Newman 2015. 190.
- 73 *A rokkantkérdés megoldása.* In: Bácsmezei Napló, 1926. július 20.
- 74 VL. F. 94. 13685/1925. A Szociálpolitikai Minisztérium Rokkant Ügyosztályának rendelete. Pácienseket fogadtak továbbá Brestovacon és Moslavinán. Az előbbi esetben olyannyira elkésérítő körülmények között éltek a rokkantak, hogy éhségstrájkba kezdtek, az utóbbi esetben pedig a személyzet és a páciensek közötti viszony adott okot a panasza, és ez utóbbi általánosan jellemző maradt az ilyen típusú, illetve hasonló létesítményekben. (Newman 2015. 189–193.)

- 75 *Rokkantműhely Palicson.* In: Bács megyei Napló, 1921. május 22.
- 76 *A jószívű emberek figyelmébe.* In: Bács megyei Napló, 1929. július 7.
- 77 *Karácsonyi ajándék a hadirokkantaknak.* In: Napló, 1930. január 5.
- 78 *A hadirokkantak humanitárius akciója.* In: Kanizsai Újság, 1927. november 27.
- 79 *A helybeli hadirokkantak.* In: Kanizsai Újság, 1928. augusztus 12.
- 80 *Hírek.* In: Tiszavidék, 1927. január 16.
- 81 *Panaszkodnak a derék rokkantak.* In: Tiszavidék, 1926. október 3.
- 82 *Súlyos rokkant-problémák.* In: Kanizsai Újság, 1928. július 15.
- 83 *Csak egypár szót ...*In: Tiszavidék, 1927. március 13.
- 84 *Öfelsége aláírta a rokkanttörvényt.* In: Bács megyei Napló, 1929. július 9.
- 85 Uo.
- 86 *A hadirokkantak járandóságait ismét a városházán fizetik ki.* In: Bács megyei Napló, 1929. július 11.
- 87 Newman 2015. 197.
- 88 *Újból igazoltatják a rokkantakat.* In: Bács megyei Napló, 1929. július 13.
- 89 *A hadosztályparancsnokság rokkantbírósága osztályozza újból Szuboticán a rokkantakat.* In: Bács megyei Napló, 1929. augusztus 17.
- 90 *Módosították a rokkanttörvényt.* In: Napló, 1929. december 7.
- 91 *A rokkanttörvény új rendelkezései.* In: Senta Friss Újság, 1929. július 26.
- 92 *A hadosztályparancsnokság rokkantbírósága osztályozza újból Szuboticán a rokkantakat.* In: Bács megyei Napló, 1929. augusztus 17.
- 93 Newman 2015. 197–198.